

Електронен бюлетин
Регионален исторически
музей – София

Бр. 04/2021

E-BULLETIN
REGIONAL HISTORY
MUSEUM – SOFIA

Vol. 04/2021

© Издателство на Регионален исторически музей – София

© Publishing of Regional History Museum – Sofia

София
2021

*“Е-бюлетин” е периодично научно
електронно издание на Регионален
исторически музей – София*

*“E-Bulletin” is a periodical scientific
electronic edition of Regional History
Museum – Sofia*

Съставители

*д-р Александър Станев (РИМ–София)
Цветозар Йотов (РИМ–София)*

Senior editors

*Alexander Stanev, PhD (RHM–Sofia)
Tzvetozar Yotov (RHM–Sofia)*

Редакционна колегия

*доц. д-р Венета Ханджийска-Янкулова
(РИМ–София)
гл. ас. д-р Илиана Борисова-Кацарова
(СУ „Св. Климент Охридски“)
д-р Марио Филипов (РИМ–София)
Елена Николова (РИМ–София)*

Editorial board

*Veneta Handzhiyska-Yankulova,
Assoc. Prof., PhD (RHM–Sofia)
Iliana Borisova-Katsarova, Chief Assist.
Prof., PhD (SU “St. Kliment Ohridski”)
Mario Filipov, PhD (RHM–Sofia)
Elena Nikolova (RHM–Sofia)*

Техническо оформление

д-р Александър Станев

Layout

Alexander Stanev, PhD

*Регионален исторически музей –
София*

*Regional History Museum –
Sofia*

ISSN 2603-4247

**София
2021**

ЕЛЕКТРОНЕН БЮЛЕТИН E-BULLETIN

Регионален
исторически
музей – София

Regional History
Museum – Sofia

<http://www.sofiahistorymuseum.bg/bg/>

<http://e-bulletin.sofiahistorymuseum.bg/bg/>

Бр. 04/2021

ISSN 2603-4247

Vol. 04/2021

Съдържание Content

Археология

Archaeology

КЪСНОХАЛКОЛИТНА КЕРАМИКА ОТ ГЕРМАНСКОТО КАЛЕ, С. ГЕРМАН, СОФИЙСКО

Маргарита Попова

*LATE CHALCOLITHIC POTTERY FROM GERMANSKO KALE, VIL-
LAGE OF GERMAN, SOFIA CITY REGION*

Margarita Popova

..... 3–11

БРОНЗОВИ КРАЧЕТА С ФОРМА НА ПЕЛТА ОТ СЕРДИКА

Марио Иванов

COOPER ALLOY PELTATE FEET FROM SERDICA

Mario Ivanov

..... 13–18

КЪСНОАНТИЧЕН ЗИДАН ГРОБ ОТ ЗАПАДНИЯ НЕКРОПОЛ НА СЕРДИКА

Юниан Мешеков, Илиана Борисова-Кацарова, Надежда Атанасова,
Владимир Цветков

LATE ANTIQUITY MASON TOMB FROM THE WESTERN NECROPOLIS OF SERDICA

Yunian Meshekov, Iliana Borisova-Katsarova, Nadezhda Atanassova, Vladimir Tzvetkov

..... 19–46

СИСТЕМНИ ТЕРЕННИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИЗДИРВАНИЯ НА ТЕРИТОРИЯТА НА СТОЛИЧНА ОБЩИНА ПРЕЗ 2020 Г. (ГЕРМАН И ЛОЗЕН)

Александър Станев, Методи Златков

ARCHAEOLOGICAL FIELD SURVEYS IN THE AREA OF SOFIA MUNICIPALITY 2020 (GERMAN AND LOZEN)

Alexander Stanev, Metodi Zlatkov

..... 47–77

История

History

СЪЮЗЪТ НА БЪЛГАРСКИТЕ ХУДОЖНИЦИ ПО ВРЕМЕ НА „НАРОДНО-ДЕМОКРАТИЧНАТА ВЛАСТ“ 1944–1950 Г.

Теодора Мешекова

THE UNION OF BULGARIAN ARTISTS DURING THE “PEOPLE’S DEMOCRATIC” GOVERNMENT 1944–1950

Theodora Mesheкова

..... 81–93

Музеология

Museology

ВРЕМЕННА ИЗЛОЖБА НА РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – СОФИЯ „ПРИЛОЖНО ЗЛАТАРСКО ИЗКУСТВО“ (3 ЮНИ – 26 СЕПТЕМВРИ 2021 Г.)

Кателина Салтирова-Павлова

TEMPORARY EXHIBITION OF THE REGIONAL HISTORY MUSEUM – SOFIA “APPLIED GOLDSMITH’S ART” (JUNE 3RD – SEPTEMBER 26TH, 2021)

Katelina Saltirova-Pavlova

..... 97–110

**ВРЕМЕННА ИЗЛОЖБА НА РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ –
СОФИЯ „ГЕОРГИ СТ. РАКОВСКИ И СОФИЙСКИТЕ ВЪЗРОЖДЕНЦИ“ (13
АПРИЛ – 31 МАЙ 2021 Г.)**

Десислава Първанова

**TEMPORARY EXHIBITION OF THE REGIONAL HISTORICAL MUSEUM –
SOFIA “GEORGI ST. RAKOVSKI AND SOFIA REVIVALISTS” (APRIL 13TH – MAY
31ST, 2021)**

Desislava Parvanova

..... 111–117

СПОМЕНИ ОТ СОФИЯ

Марияна Маринова

MEMOIRS FROM SOFIA

Mariana Marinova

..... 119–127

**МЯСТОТО НА СЪВРЕМЕННОТО ИЗКУСТВО В РЕГИОНАЛЕН
ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – СОФИЯ. ВРЕМЕННИ ЕКСПОЗИЦИИ НА
СЪВРЕМЕННИ БЪЛГАРСКИ ХУДОЖНИЦИ ПРЕЗ 2021 Г.**

Христина Грозданова

**THE PLACE OF CONTEMPORARY ART IN THE REGIONAL HISTORY MUSEUM
– SOFIA TEMPORARY EXHIBITIONS OF CONTEMPORARY BULGARIAN
ARTISTS IN 2021**

Hristina Grozdanova

..... 129–149

Културно-историческо наследство Cultural Heritage

**БЪЛГАРСКОТО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО ВО ОБЛАСТТА НА НЕДВИЖИМОТО
КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО С АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОФИЛ (1878–1944 Г.).
ИСТОРИЧЕСКИ ПРЕГЛЕД**

Даниел Иванов

**BULGARIAN LEGISLATION IN THE FIELD OF IMMOVABLE CULTURAL
HERITAGE WITH ARCHAEOLOGICAL PROFILE (1878–1944). HISTORICAL
REVIEW**

Daniel Ivanov

..... 153–163

История
History

**СЪЮЗЪТ НА БЪЛГАРСКИТЕ ХУДОЖНИЦИ
ПО ВРЕМЕ НА „НАРОДНО-ДЕМОКРАТИЧНАТА ВЛАСТ“
1944–1950 Г.**

Теодора Мешекова

След Деветосептемврийския преврат през 1944 г., когато с помощта на Съветската армия на власт идва отечественофронтовското правителство, доминирано от партията на българските комунисти, в страната започва процес, насочен към смяна на системата. Постепенно опозиционните политически партии се оказват извън закона. Българският земеделски народен съюз се оформя като казионна организация, безотказно подкрепя комунистическата власт и е част от нея. Партията на комунистите започва срастването си с държавата, за да се превърне в партия-държава. Решаваща крачка в тази посока е референдумът от 1946 г., когато монархията окончателно отстъпва място на народната република. Не след дълго Търновската конституция е заменена от т.нар. Димитровска конституция. Започва национализацията на едрата градска собственост и насилствено-то коопериране на земята. Имотите на много хора, обвинени в противонародна и фашистка дейност са конфискувани. Преди да бъдат национализирани минните и промишлените предприятия, държавни стават по-големите магазини и дюкяни, едрият жилищен фонд, застрахователните дружества. Така овластената комунистическа партия, която се оказва начело на държавата повежда страната по пътя на социализма. Легендите за „всенародното, въоръжено въстание“ на 9.IX.1944 г., наречено дори „социалистическа революция“ се появяват по-късно. Непосредствено след преврата комунистическите идеи все още не са популярни сред преобладаващата част от българското население. Този факт налага новият обществен строй да бъде идеологически пропагандиран. Нелеката задача е свързана със създаване на пропагандна машина, като част от тази машина и един от проводниците на комунистическата идеология се оказва творческият съюз на българските художници. В изграждащото се ново социалистическо общество водещата роля е поверена на „работническата класа и трудовото селячество“. Но уп-

равляващите бързо осъзнават, че т.нар. „художествено-творческа интелигенция“, към която са причислени и българските художници, може и трябва да посредничи на властта за пропагандиране и налагане на новите идеологически послания, свързани с марксистко-ленинските идеи за обществено развитие. Средствата на художническото изкуство са разбираеми и могат бързо да станат достояние за преобладаваща част от бъдещите строители на социализма. Визуалното възприемане на идеологическите и предизборни послания е основно средство за пропаганда. Този факт определя особеното внимание, което властимащите отделят на българските художници респективно на техния професионален, творчески съюз. Част от активните членове на сдружението са с комунистически убеждения и това пряко повлиява върху политиката на съюза. Този съюз претърпява различни трансформации през годините, а в периода 1944–1950 г. е известен с името Съюз на художниците в България – тема на настоящото научно съобщение.

Информация за историята на съюза през разглеждания период се съдържа в архивни документи: протоколи от събрания, писма от и до съюза, съобщения за конкурси, лични фондове на някои от художниците, донесения до службите за сигурност, протоколи от разпити по време на заседанията на Шести състав на Народния съд и др., съхранявани в Централния държавен архив, както и публикувани документи при разсекретяването им от архивите на Държавна сигурност (ЦДА – ф. 133; ф. 1449; ф. 9К; ф. 98К; Държавна сигурност и българската интелигенция 2015, 31).

Литературата по темата се изчерпва с няколко научни съобщения и издание с енциклопедичен характер, в които са разгледани отделни моменти от дейността на съюза и неговите председатели през годините (Шмиргела 1984, 2–11; Гергов 2012, 63–69; Станева 2016; Златева 2011, 287 и сл; Генов 2008, <http://www.freemacedonia.net/statia.php?sn=541&t=1>; Голяма енциклопедия на България 2012, 1863). А тези години съвсем не са малко. Още в далечната 1893 г. се появява необходимостта от организация, която да има професионален, творчески характер и да отговаря на интересите и нуждите на българските художници. Учредители на сдружението са д-р Иван Шишманов, Борис Михайлов, Георги Канела, Иван Мърквичка и други, които основават Дружество за поддържане на художниците в България. Малко по-късно се появяват и други творчески организации: Дружество за съвременно изкуство, Дружество на южнославянските художници „Лада“, Дружество на южнобългарските художници, Дружество на севернобългарските художници, Дружество на независимите художници и още няколко сдружения, които на практика имат сходни цели. Особено активни са т.нар. „независими“ художници, които инициират свикването на общо събрание с цел обединение. И така, през 1932 г., обединението се случва, а новият съюз получава името Съюз на дружествата на художниците в България. Още тогава младият Александър Жендов изпъква сред активните представители на бранша. Освен талантлив художник, Жендов е комунист по убеждения и проявява лидерски качества, което ще му помогне по-късно да оглави съюза (Гергов 2012, 69).

Непосредствено след бурните събития през септември 1944 г., по думите на Александър Жендов, дейността на сдружението се оказва „непригодна за новото време“ (ЦДА, ф. 133, оп. 1, а.е. 1, л. 2). Целите на съюза: да съдейства за творческо-

Съюзът на българските художници по време на „народно-демократичната власт“

то развитие и израстване на българските художници, просперитета на художественото изкуство и обогатяване на културния живот на страната (според Устава му от 1932 г.) трябва да бъдат приведени в унисон с новата политическа обстановка. Активът на дружеството, начело с Жендов смята, че е необходимо по-тясното обвързване с „новите политически задачи, които отечественофронтовското правителство поставя пред прогресивните български художници“ (ЦДА, ф. 133, оп. 1, а.е. 1, л. 2). Управляващите от своя страна целят да приобщят творческия съюз на художниците към новата идеология, да го ориентират в „правилната“ политическа посока, което ще повлияе върху развитието на изобразителното изкуство и ще допринесе за създаването на новата социалистическа култура. Агитацията и пропагандата на марксистко-ленинската идеология и социалистическите идеи, реализирани като плакати, лозунги, макети, картини и скулптори с подходящо за целта съдържание, са във възможностите на художническото съсловие. Нещо повече – във военните и следвоенните години столицата трябва да се справи с последствията от бомбардировките, а страната се намира в икономическа криза. В този момент пазар на художествени произведения почти няма, а връзките с останалия свят в областта на изкуството са почти невъзможни. Много художници са материално затруднени, а част от тях направо бедстват. Участието в предизборната агитация, честванията на сакрални за комунистическата власт дати и изложбите с идеологическа насоченост, носят някакви, макар и скромни приходи за художниците от столицата и страната.

В тази променена и напрегната политическа обстановка, на 19.IX.1944 г. е свикано Общо събрание, на което се взема решение членството в съюза да бъде лично, а не чрез отделните дружества, които го съставят, каквато явно е била предишната практика. Избрано е управително тяло с председател Николай Райнов. Показателна за тенденциите, които се наблюдават в съюза е декларацията на Александър Жендов, в която той заявява, че е необходимо „пълното приобщаване на съюза към демократичния дух на новото време“. Време, което Жендов нарича „свобода, подарена от българската революция“, благодарение на която художествената култура ще влезе в народния бит (ЦДА, ф. 133, оп. 1, а.е. 1, л. 2).

Нов момент в дейността на организацията е създаването на отечественофронтовски комитет както и избор на политическо бюро, в което влизат Стоян Сотиров, Ценко Бояджиев, Васил Стоилов и Константин Цонев (ЦДА, ф. 133, оп. 1, а.е. 1, л. 2). Тези структури спомагат за връзките и сътрудничеството с изпълнителната власт. Важна част от дейността на новосъздаденото Министерство на пропагандата е да следи и направлява дейността на съюза. Пропагандният материал, изготвен от художниците съюзни членове и приет от Художествения съвет на СХБ, подлежи отново на разглеждане и одобрение и от министерството преди използването му в политическите кампании. Основен критерий при одобрението са не толкова художествените качества на материалите, колкото достатъчния идеологически заряд (ЦДА, ф. 133, оп. 1, а.е. 1, л. 2).

През есента на 1944 г., освен с изработването на пропагандни материали, СХБ е натоварен и с други задачи като: уреждане на антифашистка изложба и участие на художници от съюза в т.нар. „покупателни комисии“ в министерството. Тематиката на картините е регламентирана, следи се строго. Следят се и те-

мите, които художниците графици разработват по страниците на вестниците, а те трябва да бъдат свързани с войската и разгрома на фашисткия враг, производството, насочено към нуждите на фронта, работниците и селяните – строители на социализма и пр. (ЦДА, ф. 133, оп. 1, а.е. 1, л. 2).

В този момент България участва в завършващия етап на войната, а в страната властта трябва да се справи с всяка потенциална опозиция срещу комунистическото управление. Гоненията са насочени не само срещу бивши политици и военни, а и срещу по-свободолюбивите и инакомислещите. Арестуваните, безследно изчезналите и убитите без съд и присъда през есента на 1944 г. засилват страха от бъдещи репресии. Този страх стига до там, че от името на съюза през ноември 1944 г. е изпратено писмо до директора на милицията, с което се иска разрешение за издаването на некролог на Райко Алексиев – бивш председател на Съюза на художниците, арестуван и убит заради злободневните си карикатури и шаржове (ЦДА, оп. 1, а.е. 3). Не е известно какъв е отговорът, но писмото ясно говори за настроенията в съюза и зависимостта му от силните на деня.

Краят на 1944 г. е повод за свикване на Общо годишно събрание на съюза. Събранието се провежда на 10 декември и се превръща в конгрес, който взема редица важни решения, които окончателно ще оформят облика на сдружението. Според писмо на отечественофронтовския комитет при съюза на конгреса е утвърден списък „за прочистване от фашистки елементи“, в който влизат талантиливи, български художници като: Константин Щъркелов, Александър Добринов, Александър Божинов, Никола Танев, Борис Денев, проф. Никола Кожухаров и др. Те са изключени завинаги от редовете на организацията, а няколко души са лишени от членство за определено време. (ЦДА, пак там; Шмиргела 1984, 10). Някои от художниците, обявени за „фашистки елементи“ малко по-късно ще бъдат изправени пред Шести състав на Народния съд.

Според протокола на конгреса са избрани нови управителни органи – Бюро (вероятно става дума за т.нар. политическо бюро), начело с проф. Илия Петров и Управителен съвет. За председател на съвета е избран Александър Жендов. (ЦДА, ф. 133, оп. 1, а.е. 1). Той уверено поема ръководството на съюза и през следващата 1945 г., като на едно от редовните общи събрания прави разбор на дългогодишната дейност на организацията. Споменава за успешно осъществилото се обединение, като от шест отделни дружества е създаден Съюзът на дружествата в България. Задачите му вече трябва да надхвърлят идеята за „културно-творческа и професионална организация“, защото обстановката е изключителна, а годината е „първата година от освобождението от фашисткия гнет...“. Това е и година на братство с „великия наш освободител“ Съветския съюз и с Титова Югославия. Важен момент е „бляскавата победа в изборите“ на Георги Димитров (ЦДА, ф. 133, оп. 2, а.е. 1). Думите на Жендов не оставят съмнение за политическата ориентация на съюза. Нещо повече, тази политика ще поведе българските художници по пътя на социалистическия реализъм. Жендов критикува както „академичното мъртвило“, така и „модните, индивидуалистични увлечения от чужбина“. Особено отрицателно е изказването му срещу Сирак Скитник и Иван Милев, които според Жендов първоначално са ориентирани към „кошмарно-протестен експресионизъм от Запад“, а в картините им са използвани „неразбираеми иноска-

Съюзът на българските художници по време на „народно-демократичната власт“

зания с чужд, надут език“. Едва по-късно, след събитията през 1923 г. Милев вече има „прекрасни творби“, в които възпява „удавен в кръв, но непобеден народгерой“. По това време за председател на СХБ е избран Иван Пенков, който заема тази длъжност до 1947 г. (ЦДА, ф. 133, оп. 2, а.е. 1).

В заключение може да се каже, че през 1945 г. съюзът или се е освободил от „неблагонадеждните“, „превъзпитал“ е своите членове или поне повечето от тях и според официалните документи вече е сред „здравите и единни творчески и професионални организации“ (ЦДА, ф. 133, оп. 2, а.е. 1).

1945-а е и годината, когато в страната се води активна пропагандно-агитационна кампания. Указанията, писмата, инструкциите от страна на изпълнителната власт до съюза се организират и координират от новосъздаденото Министерство на просвещението и изкуствата. В трескавата подготовка за отбелязване на една година от установяването на отечественофронтовската власт, активно участва и Министерството на войната. В писма и инструкции до Съюза се определят насоките за честване на „нашето второ освобождение“, когато „народът с непоколебимата Червена армия, подкрепен от патриотичните военни и доблестните партизани, под знамето на ОФ, организира въоръжено, народно въстание“. По случай знаменателната дата, художниците имат задачите да заложат подходящите теми в украсата и агитационните материали, за да се осъществи едно „народно ликуване“ (ЦДА, ф. 133, оп. 2, а.е. 4). Както е видно, с помощта на СХБ чрез интерпретацията на събития като Деветосептемврийския преврат започва и формирането на нова историческа памет.

1945 г. е белязана и от събитие, което изиграва решаваща роля за съдбата на много българи. На 12.ІІІ.1945 г. е свикано първото заседание на Шести състав на Народния съд срещу българските интелектуалци, в т.ч. художниците. Според официалните документи, съюзът вече е „прочистен от всички увличащи се по явни и тайни фашистки прояви“, а отношението му като цяло към Народния съд е положително. В доклад, изнесен на събрание на СХБ се декларира, че „Народният съд ще донесе заслужено наказание за всички престъпници“ (ЦДА, ф. 133, оп. 2, а.е. 1). Явно в това се крие причината, че тази по същество професионална организация не предприема никакви действия в защита на своите колеги – пък били те бивши членове на СХБ, изключени по скалъпени обвинения.

По време на процеса обаче поведението на съюзните членове не е еднозначно. Докато проф. Николай Райнов се изказва крайно негативно за талантивия карикатурист и художник Александър Божинов и дори заявява, че „му липсва художнически усет“ (Златева 2011, 287), други членове на съюза се държат честно и достойно пред съда. Александър Жендов, известен с комунистически-те си идеи, познава творчеството и личността на Райко Алексиев и се опитва да опровергае обвиненията срещу него. Той свидетелства, че Алексиев се е „застъпвал за арестувани другари“, демонстрирайки антифашистко поведение в съюза, а въпросите относно в. „Щурец“, в който Алексиев публикува злободневни карикатури срещу властта и преди, и след 9.ХІ.1944 г., отклонява и насочва в друга посока. Въпреки показанията на Жендов Р. Алексиев (подсъдим посмъртно, убит от ДС) не получава оправдателна присъда (ЦДА 12, ф. 1449, оп. 1, а.е. 157).

Има и други художници като Илия Бешков и Стоян Венев, които не се съобразяват с официалната политика на съюза по отношение на Народния съд, защитават колегите си и се опитват да изтъкнат качествата им на талантиливи творци, които несправедливо са призовани пред съда (Златева 2011, 288).

1945-а е и годината, в която се подготвят и провеждат избори за третото ОФ правителство. Засилва се агитационната кампания, а „вождът и учителя на българския народ“ Георги Димитров се завръща в България от СССР. По този повод СХБ излиза с писмо, в което раболепно приветства Димитров и заявява, че се наблюдава разцвет на материалната и духовна култура „под знамето на ОФ“ и под неговото „мъдро сталинско ръководство“ (ЦДА, ф. 133, оп. 2, а.е. 8).

По повод предстоящите избори Софийският областен комитет на ОФ се активизира и изпраща писмо до СХБ, в което се подчертава важността на политическия момент. Създаден е фонд „Предизборна борба“, в който съюзът е призован да участва със съответна парична сума (ЦДА, пак там). В рамките на сдружението е създаден и партиен комитет (на БРП (к)) с председател Н. Шмиргела. (Шмиргела 1984, 9). По повод масираната предизборна агитация, както и по повод честването на различни, сакрални дати, свързани с партийната идеология като: 9 септември, 23 септември (Ден на Съветската армия), 1 май и др. се появява напрежение между властта и съюза, поради забавени, намалени или неосъществени плащания за труда на художниците, което е отразено в писмата и възраженията до компетентните органи (ЦДА, ф. 133, оп. 2, а.е. 7).

През годината се организират и провеждат: голяма антифашистка изложба, конкурси за календари, пощенски марки, пощенски бланки, значки и дори проект за „Орден на труда“ (на 9.IX.1945 г. е новоучреден „Народен орден на труда“) (ЦДА, пак там).

По това време активност по отношение на новите идеи за развитие на художественото изкуство проявява и Художествената академия. Проф. Иван Лазаров, директор на Държавната художествена академия, който членува в СХБ, както и повечето от преподавателите, излиза с доклад до Министерството на народното просвещение, в който определя насоките в изобразителното изкуство – да бъде подчинено на социалистическия реализъм: „от народа и за народа“. Той предлага осъществяването на „по-широк достъп до академията за талантиливи работници, чиновници и занаятчии“, които могат дори да се обучават чрез вечерни курсове (ЦДА, ф. 133, оп. 2, а.е. 1).

Постепенно дейността на СХБ се разраства, а свидетелство за това са писмата и преписките, освен с министерствата и с Общия работнически професионален съюз (ОРПС), Българския женски съюз, пионерската организация „Септемврийче“, Камарата на народната култура и др. във връзка с организирането на изложби, изработката на стенни календари, проекти за значки и отличителни знаци и др. Темите на изложбите и календарите не са нещо ново: „борбата за свобода“, „съпротивата срещу фашизма“, „Отечествената война“, „трудовият живот в града и селата“ и пр., повечето от които съдържат определени, идеологически послания (ЦДА, ф. 133, оп. 3, а.е. 6). В изложбите и проектите участват и се реализират художници като: Ал. Жендов, Никола Блажев, Стоян Венев, Алек-

Съюзът на българските художници по време на „народно-демократичната власт“

сандър Поплилов, Крум Попов и др. Нов момент в поръчковите скулптурни работи е изработването на художествени произведения – портрети и барелефи на Ленин и Сталин, както и бюст на Г. Димитров. Появяват се и повече конкурси за изработването на плакати, свързани със социалистическото съревнование и производството.

По инициатива на ОФ и по-точно на неговия Национален комитет, се сформират т.нар. трудово-културни бригади, като изрично се заявява, че в тях могат да участват само членове или кандидат-членове на СХБ. Така, художници от София и другите големи градове са командирани в по-малки населени места, където съюзът няма достатъчно членове, за да участват в агитационно-пропагандната работа (ЦДА, ф. 133, оп. 3, а. е. 7).

1946 г. е белязана от знакови политически събития като изборите за Велико народно събрание и провеждането на референдум за съдбата на монархията в България. СХБ подготвя и направлява изработването на агитационните материали, сред които една интересна скулптура с пропагандна цел. Това е Статуята на републиката, дело на художника Стою Тодоров с внушителни размери, изработена от гипс и поставена срещу сградата на бившия Царски дворец (на мястото на бъдещия мавзолей на Георги Димитров). Статуята е част от кампанията по повод референдума за отмяна на монархията и провъзгласяване на републиката. Представлява женска фигура с вдигнат над главата меч. Не след дълго, след успешния резултат за отечественофронтовското правителство в полза на републиката, статуята е разрушена (Мешекова 2018, 42).

През 1946 г. СХБ приема нов устав. Според него, използвайки социалистическата стилистика, съюзът на художниците е наречен освен „културна и творческа“ – „народна“ организация. Една от целите ѝ вече не е само да съдейства за развитието на художническото изкуство, а по-точно за „прогресивното развитие и разцвет“ на това изкуство. В устава изрично е записано, че съюзът е длъжен „активно да сътрудничи на държавната, художествена политика“, а художници с доказани „противонародни убеждения“ не могат да бъдат членове на СХБ (ЦДА, ф. 133, оп. 3, а.е. 1). Дейността на съюза все по-тясно се свързва с официалната държавна и партийна доктрина. На проведени общи събрания се разглеждат въпроси, които излизат от рамките на едно творческо, професионално сдружение. Един от тези въпроси е обсъждането на проектоконституцията на народната република. В резолюцията, приета от съюза, се декларира, че проектоконституцията е издържана „в духа на демократичните традиции“ и е „по-демократична от Търновската“, защото „дава възможност за свободното, цялостно развитие на българския народ“ (ЦДА, оп. 3, .е. 4).

Дейността на сдружението на художниците продължава да организира и координира работата на своите членове във връзка с изработването на плакати (по поръчка на Министерството на войната), проекти за стенни календари, значки и др. (ЦДА, пак там).

През 1946 г. до някаква степен се активизират и връзките с художниците от чужбина – предимно СССР, Югославия, Румъния. При обявяването на условията изрично се подчертава, че кандидатите, които могат да участват в изложби извън

пределите на страната трябва да са „убедени антифашисти“ (ЦДА, ф. 133, оп. 3, а.е. 7).

Политизирането и идеологизирането на Съюза продължават, но все пак водещ е таланта, а не лоялността към отечественофронтовската власт и антифашистките убеждения. В заявление от Евтим Томов, художник от София, се изказва недоволство от Художествения съвет при съюза, въпреки че той е млад, „не е регресивен и фашист“ и има „леви убеждения и досие от дирекция на полицията 1941–1942 г.“. От заявлението става ясно, че въпреки „новата, отечественофронтовска обстановка“, в която са важни „огъня и идеите на новото време“, по думите на автора, той не е одобрен за член на СХБ, защото явно не притежава необходимите качества като художник (ЦДА, ф. 133, оп. 2, а.е. 2).

Следващата 1947 г. е свързана с важно събитие в международен аспект - налагането на пълната хегемония на Москва над страните от Източния блок. БРП (к) възприема безапелационно съветската теза, че светът се е разделил на два лагера – „империалистически“ и „демократичен“. Последният е призван да защитава мира, разбира се под егидата на СССР. Партията на българските комунисти се насочва решително срещу опозицията за пълното ѝ унищожаване. Създаден е Комитет за наука, изкуство и култура, а Вълко Червенков е избран за секретар по идеологическите въпроси в партията (Станева 2016, 2) Самият Георги Димитров излиза с доклад пред СХБ, в който ясно формулира идеологическите задачи, поставени от партията и правителството пред българските художници в лицето на техния съюз и пътя на социалистическия реализъм, който те неотклонно да следват (Димитров 1949, 66).

Следващата 1948 г. е знаменателна за партията на българските комунисти, защото тогава се провежда нейният Пети конгрес. На него БРП (к) се преименува в Българска комунистическа партия. Докладът на В. Червенков за състоянието и задачите на идеологическия фронт е един от най-важните на конгреса. Всички теории, освен марксистко-ленинската са обявени за погрешни и враждебни. Подчертана е важноста на идеологическата просвета, която да насочи всички творци, в т.ч. и художниците, към „правилния метод на социалистическия реализъм“ (Станева 2016, 3).

След конгреса, СХБ провежда политика в унисон с решенията на конгреса в областта на културата и изкуството. За председател е избран Стоян Сотиров. Той е политически ангажиран и член на Политическото бюро на съюза още от 1944 г.

Участието на художниците в пропагандирането на комунистическите идеи и новия социалистически строй продължават. Появяват се повече поръчкови портрети на вождовете на световния и българския пролетариат: Маркс, Енгелс, Ленин, Сталин, Димитров и пр.

Въпреки партийните повели, прилагането и изпълнението им, сред членската маса се появяват опозиционно настроени художници, противници на политиката на СХБ. В отчетен доклад по линия на Първи отдел на Държавна сигурност от 1948 г. за интелигенцията в България, се споменава за „вражеска дейност“

Съюзът на българските художници по време на „народно-демократичната власт“

в средите на художниците. Някои от тях, сред които проф. Кирил Цонев, Кирил Кръстев и проф. Андрей Николов, са привърженици на западноевропейското „упадъчно“ изкуство, критикуват съветското и декларират, че изкуството в България при сегашните условия е обречено на гибел. Проф. Иван Ненов от Художествената академия дори си позволява да заяви, че „хората от БКП са некомпетентни да ръководят изкуството“ (Държавна сигурност и българската интелигенция 2015, 53).

Въпреки отделни опозиционни прояви в съюза, съществени различия в политиката му по отношение на държавно-партийната линия не се наблюдават. Нещо повече, през следващата 1949 г. е приет поредният, нов Устав на СХБ. След като са изброени характеристиките на сдружението: „творческа, професионална организация с идеална цел“, ясно е заявена политическата позиция на Съюза и неразривната му връзка с управляващата комунистическа партия. Съюзът е длъжен „да сътрудничи най-активно на народната власт за осъществяване на социализма в страната“. Освен това той трябва „да работи срещу упадъчното, буржоазно, формалистично изкуство“, да осъществява творчески връзки със славянските народи, начело със СССР и пр. В устава са заложени и някои въпроси, от битов характер, които съюзът да решава при необходимост. Новост при контролните и ръководни органи е създаването на Другарски съд (ЦДА, ф. 98К, оп.2, а. е. 54).

Според протоколи от събрания, преписки с различни ведомства и отделни художници, състоянието на съюза изглежда добро, в средите му няма особени, опозиционни прояви, а дейността на членовете му в и извън страната навеждат на мисълта за стабилност и дори подем в българското изобразително изкуство. Оказва се, че тази стабилност е привидна. В СХБ назрява криза, която ще се разрази през 1950 г. с пълна сила. Предисторията ѝ е свързана с позицията на сънователя на обединеното дружество на художниците и бивш негов председател – Александър Жендов. Жендов има комунистически убеждения, но в същото време той е образован човек, живял на запад, който осъзнава тесногърдотото мислене, наложено от партийната доктрина, което завладява организацията. Той наблюдава състоянието на съюза, в който царят разпри и неразбирателство. Обособяват се групи, които си отправят взаимни нападки и се обвиняват в „декадентство“, „формализъм“, „вражда към съветското изкуство“ и пр. Така се стига до известния разговор между А. Жендов и В. Червенков в новогодишната нощ на 1950 г., когато Жендов си позволява да отправи забележки и директни критики към партийната политика в културната сфера и партийните ръководители, и то на държавно ниво. Нещо повече – Жендов изпраща мнението и притесненията си относно нездравия климат в съюза и тревогата си за съдбата на българското изобразително изкуство в писмен вид. Писмото на Жендов е издадено и коментарирано в научната и публицистична литература. Коментарите относно писмото варират от: своего рода донос (дори наричан „милиционерски“) срещу колеги, които не приемат официалната партийна линия за развитието на българската култура до искрено желание проблемите в съюза да се решат, но разбира се с помощта на партията и един от нейните ръководители – В. Червенков. Жендов говори за „произволна цензура“ от страна на партийното ръководство, необосновано възпрепятстване на някои художници да пътуват в чужбина с цел участие

в изложби, безпринципното толериране на художници при провеждането на конкурси за сметка на други пр. Всичко това според него води до „разочарование от партийното ръководство, обезверяване във възможностите на творческата проява“. Според Жендов много съюзни членове смятат, че „партията едва ли не си е поставила за цел да обезличи творческото дело на художника“. Той посочва имената на опозиционно настроени художници, които подкрепят западни течения в изобразителното изкуство, изповядват реакционни, дори фашистки идеи и внасят смут и раздори в организацията. Всички проблеми в съюза могат да бъдат отстранени само с помощта на партията, в която Жендов безрезервно вярва и с която по думите му няма никакви противоречия (Генов 2008, <http://www.freemacedonia.net/statia.php?sn=541&t=1>; Гергов 2012, 61).

Очакванията на А. Жендов, че в резултат от действията му ще настъпи процес на преоценка, обновление и подем в СХБ не само не се оправдават, а напротив. Съюзът скоро изпада в още по-голяма криза, защото В. Червенков отправя яростна критика срещу действията на Жендов, като публикува унищожително писмо – отговор. Публикувано е в партийния орган в „Работническо дело“ и останалите официози, а по-късно дори е издадено като брошура. Жендов е посочен като главният виновник за проблемите в съюза, в който „начело с група художници води подривна борба“ срещу ръководната роля на партията и е „станал изразител на индивидуалистичния буржоазен подход срещу партийността в изобразителното изкуство“. Жендов е обвинен в прозападна политика и отрицателно отношение към съветското изобразително изкуство. По думите на Червенков, след освобождаването на хора като Жендов и привържениците му, които се изявяват като „любители на свободата“, партията само печели (Генов 2008, <http://www.freemacedonia.net/statia.php?sn=541&t=1>; Червенков 1953, 189–204).

От Централния комитет на БКП е назначена комисия, която да разследва дейността на СХБ. На 7.VI.1950 г. се провежда отчетно събрание, което продължава цели три дни. Жендов е подложен на унищожителна критика и е изключен от съюза и от комунистическата партия. Така във времето, когато на прицел е „врагът с партиен билет“, дългогодишният комунист, основател и бивш председател на СХБ напуска редиците на организацията (Гергов 2012, 61; Станева 2016, 5). Съюзът на художниците в България изпада в дълбока криза.

Периодът 1944–1950 г. е време, през което творческият съюз на българските художници преминава през различни етапи от развитието си. След обединението през 1944 г., СХБ започва съществуването си като организация, която ще се грижи за творческото израстване на българските художници, ще изпълнява някои социални функции и като цяло ще съдейства за напредъка на изобразителното изкуство във всичките му форми и направления. В периода 1944–1950 г., когато установената „народно-демократична“ власт не само се утвърждава, но и се превръща във власт на една партия – комунистическата – съюзът постепенно се политизира. Той организира и координира дейността на членовете си, като става част от пропагандната машина на комунистическата власт. Дейността на съюза в агитационно-пропагандната работа, организирането на изложби и различни конкурси, както и международните му връзки, са наблюдавани и направлявани от партийните и държавни органи във време, когато комунистическата партия

Съюзът на българските художници по време на „народно-демократичната власт“

постепенно се сраства с държавата. СХБ става част от пропагандната машина на властта, а официалната политика на съюза е в унисон с партийната линия.

Но в края на 1949 и началото на 1950 г. в редовете на съюза все по-отчетливо се наблюдават опити за инакомислие и откъсване от официалната партийна доктрина. Откритото поставяне на наболели за организацията въпроси, води до разправа с дръзналите да ги заявят публично и до криза в творческия съюз, която се отразява негативно върху художническото съсловие и българското изобразително изкуство през 50-те години на XX век.

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я

Аврамов 2013: Д. Аврамов. Александър Жендов – предупреждението. – В: Портал за култура, изкуство и общество (<https://kultura.bg/web/%d0%b0%d0%bb%d0%b5%d0%ba%d1%81%d0%b0%d0%bd%d0%b4%d1%8a%d1%80-%d0%b6%d0%b5%d0%bd%d0%b4%d0%be%d0%b2-%d0%bf%d1%80%d0%b5%d0%b4%d1%83%d0%bf%d1%80%d0%b5%d0%b6%d0%b4%d0%b5%d0%bd%d0%b8%d0%b5%d1%82%d0%be/>).

Генов 2008: Г. Генов. Оригиналът на прочутия „милиционерски“ донос от Александър Жендов до Вълко Червенков от 3 март 1950 г. – В: Исторически архив, 16–17, 2008–2009, 3–33 (<http://www.freemacedonia.net/statia.php?sn=541&t=1&>).

Гергов 2012: Ц. Гергов. СБХ – съюзът и неговите председатели: Четиво с продължение. София, 2012.

Голяма енциклопедия 2012: Голяма енциклопедия „България“. Т. 5. София, 2012.

Димитров 1949: Г. Димитров. За литературата, изкуството, науката. София, 1949.

Държавна сигурност и българската интелигенция 2015: Из архивите на ДС. Т. 31. Държавна сигурност и българската интелигенция. Документален сборник. София, 2015 г.

Златева 2011: А. Златева. Осъдените карикатури: художниците пред VI състав на Народния съд (1945 г.). – В: Дриновський збірник, 4, 2011, 277–293.

Знеполски 2011: НРБ от началото до края. Под ред. на И. Знеполски. София, 2011 г.

Мешекова 2018: Т. Мешекова. Отвъд началото на прехода или изложбата „Манифестиращата идеология“. – В: Електронен бюлетин на РИМ–София, 2, 2018, 41–46.

Станева 2016: М. Станева. Усилията на Чудомир да остане верен на себе си (1947–1967). – В: Е-списание в областта на хуманитаристиката в периода Х–XXI век, 15, 2016 (https://www.abcdar.com/magazine/XV/12_%20Marieta%20Staneva.pdf).

ЦДА: Държавна агенция „Архиви“ – Централен държавен архив, ф. 357Б, оп. 1, а.е. 20; ф. 133, оп. 1, а.е. 1, а.е. 3, оп. 2, а.е. 1–3, оп. 3, а.е. 1, а.е. 4–8; ф. 1449, оп. 1, а.е. 157; ф. 9К, а.е. 45, а.е. 51; ф. 98К, оп. 2, а.е. 54, а.е. 59, а.е. 62.

Червенков 1953: В. Червенков. За науката, изкуството и културата. София, 1953.

Шмиргела 1984: Н. Шмиргела. Из историята на Съюза на българските художници. – В: Изкуство, 10, 1984, 2–11.

S U M M A R Y

THE UNION OF BULGARIAN ARTISTS DURING
THE “PEOPLE’S DEMOCRATIC” GOVERNMENT

1944–1950

Theodora Meshekova

Towards the end of 1944 the Union of the Artists in Bulgaria (UAB) is established after a unification. During the 1944–1950 period the association gradually became politicized and transformed from a professional and artistic organization to a cog in the propaganda machine of the so-called “people’s democratic power”, led by the communist party. The Union organized, led and coordinated the activities of its members in relation to creating idea-driven campaign materials, art works and exhibitions, used to establish the new communist ideals for the development of the Bulgarian society. The attempt by one of its most prominent members Alexander Zhendov to point out the issues and mistakes made within the organization was unsuccessful. He was faced by heavy criticism by the party leadership, represented by Valko Chervenkov, and in 1950 was expelled from both the Union and the party. UAB entered a period of crisis.

Ключови думи: *художници, Съюз на художниците в България, идеология, пропаганда, социалистически идеи, изобразително изкуство, Деветосептемврийски преврат, народно-демократична власт, враг с партиен билет, Александър Жендов, Вълко Червенков*

Key words: *artists, Union of Artists in Bulgaria, ideology, propaganda, socialist ideas, art, 9 September coup d’état, people’s democratic government, enemy with a party ticket, Alexander Zhendov, Valko Chervenkov*

Теодора Мешекова
Регионален исторически музей – София
Отдел „История, етнография
и художествени ДКЦ“
tedimeshekova@gmail.com

Theodora Meshekova
Regional History Museum – Sofia
Department of History, Ethnography
& Artistic Movable Cultural Values
tedimeshekova@gmail.com